

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
AJINIYOZ NOMIDAGI
NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

O'zbek tilshunosligi kafedrası

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti bakalavr ta'lim
yo'nalishi 3 «b» guruh talabasi

« O'ZBEK TILINI O'QITISH METODIKASI »

fanidan tayyorlagan

KURS ISHI

Mavzu: «OT» SO'Z TURKUMINI O'QITISHNING ZAMONAVIY
USULLARI

Qabul qiluvchi:

O.Sultanova

Bajaruvchi:

N.Abdurahmonova

Reja:

Kirish

Asosiy qism

- 1. Soʻz turkumini oʻqitish metodikasi*
- 2. Otni oʻrganishda izchillik*
- 3. Otlarda son bilan tanishtirish*
- 4. Otlarda egalik qoʻshimchalari*

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar

KIRISH

MAVZUNING DOLZARBLIGI. O'zbekiston yuksak darajada taraqqiy etgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdon, ma'naviy jihatdan yetuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qilishi lozim. Bu yuksak va ulug'vor vazifani muvaffaqiyatli hal etishda xalqning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tilini rivojlantirish bu tilning davlat maqomini izchil va to'la ro'yobga chiqarishning eng zarur choralaridan biri sanaladi.¹

TADQIQOTNING MAQSADI. Maktab ona tili ta'limining maqsadi o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga qaratildi. Ona tili mashg'ulotlarida nutqning asosiy xom ashyosi so'z ustida ishlash, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, so'zdan to'g'ri va o'rinli foydalanish malakalarini takomillashtirish—ta'limimiz oldida turgan muhim vazifadir.

TADQIQOTNING VAZIFASI: Ot so'z turkumini o'rgatish orqali bolalarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish. Ko'p hollarda ona tili o'qituvchilari o'quvchilar nutqidan noliydilar-u, ammo uning sabablari xususida puxta o'ylab ko'rmaydilar. Buning ildizlari o'quvchilarda so'z zaxirasining yetarli emasligida deb bilmaydilar.

O'quvchilarda so'z turkumlarini bilish ko'nikmasi ularning belgilari yig'indisini egallashlari asosida shakllantiriladi. Masalan, *gul*, *guldor*, *gulladi* so'zlarining qaysi so'z turkumiga kirishini bilish uchun o'quvchisi quyidagicha fikr yuritadi: **nima?** – *gul*, bu so'z narsani bildiriyapti, ko'plikda qo'llanadi – *gullar*, bu ot; *guldor* so'zi **qanday?** so'rog'iga javob bo'lyapti, narsaning belgisini bildiriyapti, bu – sifat; *gulladi* so'zi **nima qildi?** so'rog'iga javob bo'lyapti, narsaning holatini bildiriyapti, bo'lishsiz shaklda qo'llanadi – *gullamadi*, bu – fe'l.

¹ Karimov I.A O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tomoyillari. Toshkent-O'zbekiston nashriyoti 1995 yil 57-bet.

1. Soʻz turkumini oʻqitish metodikasi

Soʻz turkumlarini oʻrganishdagi asosiy vazifa oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirish, lugʻatini yangi ot, sifat, son, feʼllar bilan boyitish, oʻquvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan soʻzlarning maʼnosini aniq tushunishiga erishish, bogʻlanishli nutqda u yoki bu soʻzdan oʻrinli foydalanish malakasini oʻstirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun soʻz turkumlarini oʻrganish jarayonida sinonim, antonimlar (terminlar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, oʻquvchilar koʻp maʼnoli soʻzlar, ularning oʻz va koʻchma maʼnoda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda taʼlimni oʻquvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita koʻrganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bogʻlash muhim ahamiyatga ega.

Oʻquvchilarda kuzatish, muhim narsalarni sezish koʻnikmalarini shakllantirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish bilan bir vaqtda ularning nutqini oʻstirish vazifasi ham amalga oshiriladi.

“Ot” mavzusini oʻrganish tizimi maqsadga yoʻnaltirilgan jarayon boʻlib, bunda shu soʻz turkumining umumlashtirilgan maʼnosi va grammatik belgilari aniq izchillikda, bir-biri bilan ilmiy asoslangan bogʻliqlikda oʻrganiladi, shuningdek, otdan nutqda toʻgʻri foydalanish va toʻgʻri yozish malakasini shakllantirish maqsadida bajariladigan mashqlar asta murakkablashtira boriladi.

Til hodisasi sifatida otning xususiyatlari, uni oʻrganish vazifalari, oʻquvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, har bir sinf uchun material hajmi, ularni oʻrganish izchilligi belgilangan.

1) “ot” haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish;

2) *kim?* soʻrogʻiga javob boʻlgan (shaxs bildirgan) otlardan *nima?* soʻrogʻiga javob boʻlgan (narsa, hayvon, jonivor va boshqalarni bildirgan) otlarni farqlash koʻnikmasini hosil qilish;

3) kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga qoʻyilgan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish koʻnikmasini shakllantirish;

4) otlarda son (otning birlik va koʻplikda qoʻllanishi) bilan tanishtirish;

5) otlarni egalik qo'shimchalari bilan to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirish;

6) otlarning kelishiklar bilan turlanishi va kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida malaka hosil qilish;

7) o'quvchilar lug'atini yangi otlar bilan boyitish va ulardan nutqda aniq, o'rinli foydalanish malakasini o'stirish;

8) so'zlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirishni bilish.

Bu vazifalarning har biri alohida emas, balki bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda hal etiladi. Shu bilan birga, "Ot" mavzusini o'rganishning muayyan bosqichida bajarish lozim bo'lgan bir vazifani hal qilishga ko'proq ahamiyat beriladi. O'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stirish vazifasi esa mavzuni o'rganishning barcha bosqichlarida hal qilinadi. Grammatik materialni o'rganish va orfografik malaka hosil qilishning butun jarayoni o'quvchilar lug'atini boyitishga, bog'lanishli nutq malakalari va fikrlash qobiliyatlarini o'stirishga qaratiladi.

O'quvchilarda so'z turkumlarini bilish ko'nikmasi ularning belgilari yig'indisini egallashlari asosida shakllantiriladi. Masalan, *gul*, *guldor*, *gulladi* so'zlarining qaysi so'z turkumiga kirishini bilish uchun II sinf o'quvchisi quyidagicha fikr yuritadi: **nima?** – *gul*, bu so'z narsani bildiriyapti, ko'plikda qo'llanadi – *gullar*, bu ot; *guldor* so'zi **qanday?** so'rog'iga javob bo'lyapti, narsaning belgisini bildiriyapti, bu – sifat; *gulladi* so'zi **nima qildi?** so'rog'iga

O'quvchilar nimani o'rganganlariga qarab, har bir so'z turkumining grammatik belgilari haqidagi bilimlari asta kengaya, chuqurlasha boradi.

Dasturga ko'ra, 1-2-sinflarda so'zlar javob bo'ladigan morfologik so'roqlarga qarab tasnif qilinadi. 3-sinfda "so'z turkumi" tushunchasi shakllantiriladi.

O'quvchilar har bir so'z turkumiga xos ayrim belgilar (so'z turkumlarining umumlashtirilgan leksik ma'nolari, otlarning birlik va ko'plikda qo'llanilishi, bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar, ot, sifat, son va fe'lning gapdagi vazifasi) bilan tanishtiriladi.

4-sinfda so'z turkumlarining morfologik-sintaktik xususiyatlari haqidagi bilim chuqurlashtiriladi: o'quvchilar otlarning egalik va kelishiklar bilan

o'zgarishini, sifat va sonning gapdagi vazifasi, kishilik olmoshlari va ularning kelishiklar bilan turlanishini, fe'llarda shaxs-son va zamonni o'rganadilar.

Quyidagi jadvalda boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z turkumlari yuzasidan bilimlarning hajmi ko'rsatilgan (1-jadval)

O'quvchilarda so'z turkumlarini bilish ko'nikmasi ularning belgilari yig'indisini egallashlari asosida shakllantiriladi.

Masalan, gul, guldor, guladi so'zlarining qaysi so'z turkumiga kirishini bilish uchun: nima? –gul, bu so'z predmet bildirayapti, ko'plikda qo'llanadi – gullar, bu ot; guldor so'zi qanday? So'rog'iga javob bo'layapti, predmet belgisini bildirayapti, bu sifat; gulladi so'zi nima qildi? So'rog'iga javob bo'layapti, predmet holatini bildirayapti, bo'lishsiz shaklda qo'llaniladi – gullamadi, bu fe'l.

O'quvchilarni so'z turkumlari mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga bo'linishi bilan maxsuslashtirishni ko'zda tutmaydi, ammo o'qituvchi bolalarni so'z turkumlarining belgilari bilan amaliy tanishtiradi. Masalan, o'quvchilar ot, sifat, son, olmosh, fe'l gap bo'lagi vazifasida kelishini, bog'lovchi gap bo'lagi bo'lmasligini biladilar.

So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar (atamalar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda kuzatish, muhim narsalarni sezish ko'nikmalarini shakllanitirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarni boyitish bilan bir vaqtda ularning nutqini o'stirish vazifasini ham amalga oshiriladi.

Ot so'z turkumini o'qitish metodikasi

So'z turkumi sifatida ot muayyan leksik ma'nolari va grammatik belgilari bilan ajralib turadi. Barcha otlarning umumiy leksik ma'nosi shaxs va narsani ifodalash hisoblanadi. Ot jonli mavjudotlar (*kishi, qush, hayvon, asalari*), yer va osmonga oid narsalar (*quyosh, yulduz, daryo, tog'*), o'simliklar (*paxta, beda, gul*), voqealar

(*yig'in, majlis*), tabiat hodisalari (*shamol, bo'ron, yomg'ir, momaqaldiraq*), belgi-xususiyat (*ahillik, kuchlilik, samimiyat*), harakat-holat (*uyqu, sevinch, kurash*), o'rin va vaqt (*yoz, bahor, joy*) nomlarini bildiradi.

Otlarning grammatik belgilari: otlar birlik va ko'plikda qo'llanadi, egalik qo'shimchalari bilan o'zgaradi, kelishiklar bilan turlanadi, gapda ko'proq ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi, shuningdek, hol va kesim vazifasida keladi. Ot nutqda sifat, son, olmosh, fe'l bilan birika oladi.

Otning ma'nolari va grammatik belgilari xiyla murakkab, shuning uchun ham ot haqidagi bilim o'quvchilarda amaliy vazifalarni bajarish jarayonida asta shakllantira boriladi.

2. Otni o'rganishda izchillik

Otni o'rganishga tayyorlov bosqichi savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda o'quvchilar shaxs-narsalarni va ularning nomi bo'lgan so'zlarni farqlashga o'rganadilar, so'zning leksik ma'nosiga e'tibor ko'proq qaratiladi, ma'nolarini hisobga olgan holda so'zlar (qushlar, meva va sabzavotlar, kiyimlar va hokazolarni bildirgan otlar)ni guruhlash ko'nikmasi shakllantiriladi. So'zlarni leksik ma'nosi asosida guruhlash mashqlari otlarni taqqoslash, o'xshash tomonlarini aniqlash, abstraktlashtirish ko'nikmasini o'stiradi. Shunga qaramay, grammatik tushunchani shakllantirish uchun o'quvchilar so'zning aniq ma'nosini yetarli bilmaydilar, so'zning leksik ma'nosini bilish bilan birgalikda uning grammatik belgilarini ham o'zlashtirish zarur.

Keyingi bosqichda otning leksik ma'nolari va grammatik belgilari ustida maxsus ishlanadi (*kim?* yoki *nima?* so'rog'iga javob bo'lishi, shaxs, narsani bildirishi tushuntiriladi). O'quvchilar *kim?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zlarni *nima?* so'rog'iga javob bo'lgan otlardan farqlashga o'rganadilar. Bu bosqichda ular so'zlarni so'roq berish bilan farqlashni o'rganadilar, o'quvchilarda mavhum grammatik tafakkur o'sa boradi, ularda atoqli otlarni bosh harf bilan yozish ko'nikmasi shakllana boradi.

“Ot” tushunchasini shakllantirish uchun shu so'z turkumiga kiradigan otlarni asosiy leksik guruhlariga ajratish, barcha otlarga xos bo'lgan belgilarni, ularning

nutqimizdagi o'rnini ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda mavzuni o'rganishga bag'ishlangan birinchi darslardayoq shaxs va narsani bildiradigan so'zlar bir tizimga solinadi, kishilarni, buyum, o'simliklar va hayvonlarni, tabiat hodisalarini, voqealarni bildiradigan so'zlar guruhlariga ajratiladi. Shu so'zlarning hammasi uchun umumiy bo'lgan belgilar aniqlanadi: bu so'zlar shaxs, narsalarni bildirib *kim?* yoki *nima?* so'rog'iga javob bo'ladi.

Dasturga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarini sifat va boshqa so'z turkumlaridan yasalgan mavhum ma'nodagi (*yaxshilik, go'zallik, ishonch, sevinch, o'kinch, qo'rqinch, tayanch* kabi) otlar bilan tanishtirish talab etilmaydi. Ammo matnda uchrasa va o'quvchilar qiziqib so'rasalar, otning bolalar o'rgangan belgilari asosida (*nima?* so'rog'iga javob bo'lishi, shaxs yoki narsa nomini bildirishi) tushuntiriladi. Otlarning nutqda katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun o'qituvchi o'qish kitobidan matn tanlab, o'quvchilarga matndagi otlarni topishni, so'ngra matnni shu so'zlarsiz o'qishni topshiradi. O'quvchilar matndagi otlarni tushirib qoldirib o'qiganda, matn mazmunini tushunib bo'lmasligini anglaydilar. Xulosa chiqariladi: ot atrofimizni o'rab olgan shaxs va narsalarning nomi, bu so'zlarsiz bir-birimizga o'z fikrimizni tushuntira olmaymiz.

3. Otlarda son bilan tanishtirish.

“Otlarda son”, ya'ni otlarning birlik va ko'plikda qo'llanishi ustida ishlash jarayonida o'quvchilarda: 1) birlik va ko'plikda qo'llangan otlarning ma'nosi va qo'shimcha orqali farqlash, 2) birlikdagi otdan ko'plik shaklidagi va, aksincha, ko'plikdagi otdan birlik sondagi ot hosil qilish, 3) gapda so'zlarning bog'lanishini hisobga olgan holda, otlardan nutqda to'g'ri foydalana olish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Otlarning birlik va ko'plikda qo'llanishi taqqoslash usulidan foydalanib tushuntiriladi. Buning uchun bir predmetni va shunday bir necha predmetni bildirgan otlar taqqoslanadi: *daftar – daftarlar, qalam – qalamlar, nok – noklar* kabi. Suhbat asosida *daftar* so'zi nechta (bitta) predmetni va *daftarlar* so'zi nechta

(ikki va undan ortiq) predmetni bildirishi aniqlanadi. Boshqa so'zlar bilan ham shunday ishlanadi. Oddiygina xulosa chiqariladi va fikrlar umumlashtiriladi: *agar otlar bir predmetni bildirsa, birlikda qo'llanadi, agar ikki va undan ortiq shaxs yoki narsani bildirsa, ko'plikda qo'llanadi. Ko'plikdagi otni yasash uchun birlikdagi otga –lar qo'shimchasi qo'shiladi. Birlikdagi otlar **kim?** yoki **nima?** so'rog'iga, ko'plikdagi otlar esa **kimlar?** yoki **nimalar?** so'rog'iga javob bo'ladi.*

O'quvchilariga faqat birlikda qo'llanadigan otlar, birlik shaklida qo'llangan *armiya, qo'shin, xalq* kabi otlar ko'plik ma'nosini bildirishi, bunday otlarga ko'plik qo'shimchasi qo'shilganda anglatadigan ma'nosi maxsus tushuntirilmaydi. Agar o'quvchilar bu haqda savol bersalar, soddagina shaklda tushuntirish mumkin.

Otlarning birlik va ko'plikda qo'llanishini kuzatish aslida so'z shakli ustida ishlashning boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Bunda o'quvchilar otlarni ko'plik qo'shimchasi bilan o'zgartirish, ya'ni otga shakl yasovchi qo'shimcha qo'shish bilan so'zning leksik ma'nosi o'zgarmasligiga ishonch hosil qiladilar.

Otlarda egalik qo'shimchalari

Bu mavzu o'quvchilar uchun murakkab hisoblanadi, chunki bu mavzu o'rganilgunga qadar, o'quvchilar "shaxs" tushunchasi bilan hali tanishtirilmagan, kishilik olmoshlarini hali o'rganmagan bo'ladilar. O'quvchilarga egalik qo'shimchasi shaxs, narsa birlik va ko'plikdagi uch shaxsdan biriga taalluqli ekanini bildirishini tushuntirish qiyin. Shularni hisobga olib, o'quvchilarni otlarda egalik qo'shimchalari bilan tanishtirishda o'qituvchi ishni sarlavhadagi "egalik" so'zining leksik ma'nosini tushuntirishdan boshlashi maqsadga muvofiq: *"egalik" ega bo'lish, qarashlilik, tegishlilik, oidlik ma'nolarini bildiradi, demak, egalik qo'shimchasi deganda biror narsaga ega bo'lishni, shu narsa tegishli, shu narsaning egasi ekaninn bildiradigan qo'shimchalar tushuniladi. Otlar egalik qo'shimchalari bilan qo'llanadi. Otga qo'shilgan egalik qo'shimchasi shu ot ifodalagan shaxs, narsaning kimgadir qarashli ekanini, shu narsaning egasi ekanini bildiradi. Misollarni kuzataylik: Kecha o'qigan **kitobim** juda qiziqarli ekan. Sening kitobing ham qiziqarliymi? Ra'noning kitobi ham qiziqarli edi.*

Kitobim, kitobing, kitobi so'zlari so'z tarkibiga ko'ra tahlil qilinadi va o'quvchilar *kitob* – o'zak, *-im, -ing, -i* qo'shimcha ekanini aniqlaydilar. O'qituvchi *kitob* va *kitobim* so'zlarini taqqoslashni *-im* qo'shimchasining ma'nosi haqida o'ylab ko'rishni topshiradi, muammoli vaziyat yaratadi; o'quvchilar qo'shimchaning ma'nosi haqiida fikr yuritadilar, ammo *kitobim* so'zining ma'nosiga (*mening kitobim* – kitob meniki) tushunsalar ham, fikrlarini shakllantirib aytib berolmaydilar. O'qituvchi qisqa tushuntiradi:

– *Tilda uchta shaxs mavjud:*

I shaxs – so'zlovchi

II shaxs – tinglovchi

III shaxs – o'zga

*Hozir men sizga so'zlayapman, tushuntiryapman, demak, men – so'zlovchi, hozir siz meni tinglayapsiz, demak, siz (sen) tinglovchi, hozir tinglashga qatnashmayotganlar ham bor, u (ular) – o'zga hisoblanadi. Siz otlar birlik va ko'plik sonda qo'llanishini bilasiz. Ma'lumki, biror narsa bir shaxsga yoki ikki va undan ortiq shaxsga tegishli bo'lishi mumkin. Mana shu ma'nolarni, ya'ni biror shaxs va narsaning birlik yoki ko'plikdagi uch shaxsdan biriga qarashli ekanini otga qo'shilgan egalik qo'shimchalari bildiradi. Masalan, **kitobim** so'ziga qo'shilgan *-im* qo'shimchasi kitobning I shaxsga taalluqli ekanini, ya'ni kitobni egasi I shaxs ekanini bildiradi (*-ing, -i* qo'shimchalari ham shunday tushuntiriladi). Kitobimiz so'zidagi *-imiz* qo'shimchasi kitob so'zlovchi shaxsga, shu bilan birga, ko'p shaxsga (*ko'p so'zlovchiga*) tegishli ekanini bildiradi (*-ingiz, -i* qo'shimchalari ham shunday tushuntiriladi). Qisqa xulosa chiqariladi: otlarga qo'shilgan mana shunday qo'shimchalar **egalik qo'shimchalari** deyiladi. Egalik qo'shimchalari tegishlilik, egalik ma'nosini bildiradi.*

Egalik qo'shimchalari otlarga ikki variantda qo'shiladi. *Akam* va *kitobim, akang* va *kitobing, akasi* va *kitobi* kabi oxiri unli hamda undosh tovush bilan tugagan otlar so'z tarkibiga ko'ra tahlil qilinadi, qo'shimchalar taqqoslanadi, suhbat asosida xulosa chiqariladi: oxiri unli tovush bilan tugagan otlarga *-m, -ng, -si, -miz, -ngiz, -si* egalik qo'shimchalari, oxiri undosh tovushlar bilan tugagan

otlarga *-im, -ing, -i, -imiz, -ingiz, -i* egalik qo'shimchalari qo'shiladi. SHundan so'ng o'quvchilar "Ona tili" darsligidagi qoidani o'rganadilar, jadvalni tahlil qiladilar.

O'quvchilarga egalik qo'shimchalari haqidagi ko'nikmani shakllantirish uchun matndan egalik qo'shimchasi bilan qo'llangan otni topish, uni tarkibiga ko'ra tahlil qilib, egalik qo'shimchasining shaxs-sonini aniqlash, matnda berilgan otga tushirib qoldirilgan egalik qo'shimchasini qo'shish, narsa qaysi shaxs yoki shaxslarga qarashli ekanini aytish kabi mashqlardan foydalaniladi.

Egalik qo'shimchasi ustida ishlash bu bilan tugamaydi. Otlarning kelishiklar bilan turlanishini o'rganish jarayonida egalik qo'shimchasi bilan qo'llangan ot qaratqich kelishigida kelgan boshqa ot bilan (*kitobning muqovasi, Rahimning kitobi*), kishilik olmoshlarining kelishiklar bilan turlanishini o'rganish jarayonida esa egalik qo'shimchasi bilan kelgan ot qaratqich kelishigidagi kishilik olmoshi bilan bog'lanib, so'z birikmasi hosil qilishi haqida bilim beriladi.

Otlarning turlanishi.

Kelishiklar sintaktik kategoriya hisoblanadi. Kelishik otlarning gapda boshqa so'zlar bilan munosabatini ifodalaydi. Demak, kelishiklarni o'rgatishda o'quvchilarning gapda so'zlarning bog'lanishini bilishlari nazarda tutiladi. Kelishiklar ustida ishlashni o'quvchilar gapda ma'no va grammatik tomondan bog'langan so'zlarni (so'z birikmalarini) ajratishga o'rganganlaridan so'ng boshlanadi. Kelishiklar ustida ishlash gapda so'zlarning bog'lanishi ustida ishlash hamdir. Kelishiklarni bilish uchun o'quvchi ot gapda qaysi so'z bilan bog'langanini aniq bilishi kerak. Ot gapda boshqa so'zlar bilan bog'langanda qo'shimchalar bilan o'zgarishi ancha oldindan kuzatib boriladi. Aslida o'quvchilar so'z shakllarining o'zgarishi bilan amaliy tanishadilar. O'quvchilar keyingi sinfda shakl yasovchi qo'shimchalar bilan tanishadilar, bu qo'shimchalar gapda so'zlarni bog'lash uchun xizmat qilishini tushunadilar.

Ot ustida ishlashning asosiy vazifasi fikr bayon qilishda otning kelishik shakllaridan ongli foydalanish va kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozishga o'rgatish hisoblanadi.

Ot quyidagi izchillikda o'rganiladi:

1) otlarning kelishiklar bilan turlanishi haqida tushuncha berish;

2) ko'plikdagi otlarning turlanishini o'rgatish;

3) har bir kelishikning xususiyatlarini alohida o'rganish va u bilan bog'liq holda kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida ko'nikma hosil qilish.

Otlarning kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi – turlanish haqida tushuncha berish bilan o'quvchilarga kelishik qo'shimchalari gapda so'zlarni bog'lash uchun xizmat qilishi, o'zbek tilidagi olti kelishik, ularning nomi, so'roqlari, qo'shimchalari va joylashish tartibi tushuntiriladi.

O'quvchilar turlanish bilan, kelishiklarning mohiyatidan kelib chiqib gapni tahlil qilish jarayonida tanishtiriladi, gapning asosi (ega va kesim) va so'z birikmalari ajratiladi. Ular gapda bir otning boshqa har xil so'zlar bilan shakl yasovchi qo'shimalar (*ning, -ni, -ga, -da, -dan*) yordamida bog'lanishini kuzatadilar, bu qo'shimchalar kelishik qo'shimchalari ekanini, otlarning kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi **turlanish** deyilishini bilib oladilar. Bolalarga kelishiklarning joylashish tartibi, so'roqlari va bosh kelishikdan boshqa kelishiklarning aniq qo'shimchalari mavjudligi darslikda berilgan jadval yordamida tushuntiriladi. Bosh kelishikdagi ot gapda ega vazifasida, boshqa kelishikdagi otlar esa ikkinchi darajali bo'lak vazifasida kelishi bilan ham tanishtiriladi.

O'quvchilar o'zlashtirgan grammatik bilimlarini imloni o'zlashtirishda foydalana olishlari uchun ishni bajarishda izchillikka katta ahamiyat beriladi. Bajarilgan ish yozib boriladi: o'quvchilar avval gapda ot bog'langan so'zdan shu otga savol beradilar va savolni qavs ichiga yozadilar; keyin so'roqqa qarab kelishikni aniqlaydilar. Masalan, *o'qidi* (nimani?) – kitobni, tushum kelishigi). Ular buni yaxshi o'zlashtirganlaridan so'ng, mashq tez bajariladi, yozish talab etilmaydi.

Ko'plikdagi otlarnng turlanishini o'rganishda nutqda ko'plikdagi otlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini takomillashtirish maqsadi ko'zda tutiladi. O'quvchilar suhbat yordamida bosh kelishikdagi otning so'rog'ini va bitta shaxs,

narsani bildirishni aytadilar, (nima? – *kitob*, kim? – *o'quvchi*); o'qituvchi agar shu ot ikki va undan ortiq, shaxs yoki narsani bildirsa, qanday so'roqqa javob bo'lishini, qaysi kelishikni bildirishini so'raydi, ular qinalmay javob beradilar (nimalar? – *kitoblar*, kimlar? – *o'quvchilar*). Xulosa chiqariladi: ko'plikdagi otlar bosh kelishikda *nimalar?* yoki *kimlar?* so'rog'iga javob bo'ladi. O'quvchilar otlarning kelishiklar bilan turlanishi jadvalidan foydalanib, shu otlarni ko'plikda turlaydilar va ko'plik qo'shimchasi doim kelishik qo'shimchasidan oldin qo'shilishini, so'roqlarini bilib oladilar.

Har bir kelishikni alohida o'rganishni vazifasi kelishikni o'rganish bilan bog'liq holda kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqidagi malakani shakllantirish va o'quvchilarning kelishiklar bilan turlangan otlardan ongli foydalanishlariga erishish hisoblanadi.

Kelishiklarni bilib olish maqsadida so'roqlardan foydalaniladi. Buning uchun o'quvchilar, birinchidan, so'roqni otning yakka o'ziga emas, balki gapda ot ma'no tomondan bog'langan so'zdan shu otga berishni o'rganishlari, ikkinchidan, kelishiklarning so'roqlarini yaxshi bilishlari zarur. Kelishiklarni o'zlashtirishda gapning asosini aniqlagach, gapda o'zaro bog'langan so'zlarni (so'z birikmalarini) belgilash, ot bog'langan so'zni topish, so'roq berib, qaysi kelishik bilan turlanganini, birlik yoki ko'plikda qo'llanganini aniqlash izchilligida ishni uyushtirish maqsadga muvofiq (Masalan, *Alisher Nodirni kinoga taklif qildi*. Gap *Alisher* haqida aytilgan. (Kim?) *Alisher* – ega (bosh kelishikda, birlik); *Alisher* (nima qildi?) – *taklif qildi* – kesim; *taklif qildi* (kimni?) – *Nodirni* (ot, tushum kelishigida, birlik); *taklif qildi* (nimaga? yoki qaerga?) – *kinoga* (ot, jo'nalish kelishigida, birlik).

Kelishiklarning xususiyatlarini o'rganishga qulaylik yaratish uchun har bir kelishikni quyidagi umumiy reja asosida o'rganish maqsadga muvofiq:

1. Kelishikning grammatik ma'nosi.
2. So'roqlari.
3. Qo'shimchasi.
4. Gapdagi vazifasi.

Kelishiklarni shu tarzda o'rganish ularni o'zaro taqqoslashni yengillashtiradi va ongli o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Bir kelishik o'zining muhim belgilari (ma'nosi, so'rog'i, qo'shimchasi, sintaktik vazifasi) bilan boshqa kelishiklardan farqlanadi. Muayyan bir kelishikdagi otdan ongli foydalanish va kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish uchun o'quvchilar kelishiklarning muhim belgilarini puxta o'zlashtirishi talab etiladi, shuning uchun ham kelishiklarning muhim belgilarini o'zlashtirib, bir kelishikni ikkinchisidan farqlash ko'nikmasini shakllantirishga katta o'rin beriladi.

Bosh kelishikning xususnyatlarini o'rganish bilan otning kelishik qo'shimchasi yo'q holati bosh kelishik ekani, bosh kelishikdagi ot boshqa so'zni o'ziga tobe qilishi, *kim?*, *kimlar?*, *nima?*, *nimalar?* so'roqlariga javob bo'lishi, gapda ega vazifasida kelishi haqida o'quvchilarda ko'nikma hosil qilinadi; lug'atlarda otlar bosh kelishik shaklida berilishi va bosh shakl hisoblanishi, ba'zan egalik qo'shimchasi olib qo'llanishi bilan tanishtiriladi.

O'quvchilar qaratqich va tushum kelishigini farqlashda qiynaladilar, bir qo'shimcha o'rniga ikkinchisini ishlatadilar. Bu kelishiklarning xususiyatlarini o'rganishda bunday qiyinchilikning oldini olish va o'quvchilarda kelishiklardan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini hosil qilish maqsadi ko'zda tutiladi. Bu maqsadga erishish uchun bu ikki kelishikning ma'nosi, so'roqlari, qo'shimchasi va gapdagi vazifasi taqqoslanadi va suhbat asosida xulosa chiqariladi.

Qaratqich kelishigida turlangan ot: 1) qarashlilik ma'nosini bildirib, gapda boshqa otga bog'lanadi, u bog'langan ot egalik qo'shimchasi bilan qo'llanadi (*o'quvchining daftari, gulning bargi* kabi); 2) *kim(lar)ning?*, *nima(lar)ning?*, ba'zan *qaerning?* so'roqlariga javob bo'ladi; 3) *-ning* qo'shimchasi bilan qo'llanadi; 4) gapda ikkinchi darajali bo'lak vazifasida keladi.

Tushum kelishigida turlangan ot: 1) harakatni o'ziga olgan shaxs, narsa ma'nosini bildiradi, gapda doim fe'lga bog'lanadi (*vazifani bajardim, kitobni o'qidi* kabi); 2) *kim(lar)ni?*, *nima(lar)ni?* ba'zan *qaerni?* so'roqlariga javob bo'ladi; 3) *-ni* qo'shimchasi bilan qo'llanadi; 4) gapda ikkinchi darajali bo'lak vazifasini bajaradi.

O'quvchilarning bu ikki kelishik qo'shimchasidan nutqda to'g'ri foydalanish va ularni to'g'ri yozish haqidagi bilimni takomillashtirish uchun gapda otning qaysi so'z bilan bog'langanini aniqlash, so'roqlar o'rniga gapning mazmuniga mos so'zni kelishik bilan turlab qo'yish, tushirib qoldirilgan kelishik qo'shimchalaridan mosini qo'yib ko'chirish, tanlab ko'chirish mashqlaridan, saylanma va eslatish diktantlaridan ko'proq foydalaniladi.

O'quvchilarni qaratqich va tushum kelishigida otning belgisiz qo'llanishi bilan tanishtirish tavsiya etilmaydi.

O'quvchilar jo'nalish kelishigining xususiyatlari bilan tanishtirilgach, jo'nalish kelishigi qo'shimchasining yozilishi tushuntiriladi: a) oxiri jarangsiz undosh tovush bilan tugagan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi *-ga* qo'shilganda talaffuzda *-ka* eshitilishi, ammo aslida yozilishi *sinfga*, *ishga*, *SHavkatga* kabi so'zlarni tovush-harf tomonidan tahlil qilish bilan tushuntiriladi; b) o'quvchilar "*Mehnat yetkazar har tilakka*" kabi gapni o'qib, *tilak* so'zining o'zgarishini kuzatadilar; gapdagi *tilakka* bog'langan so'zni topadilar va shu so'zdan otga so'roq beradilar (*etkazar* (nimaga?) *tilakka*); bu jo'nalish kelishigining so'rog'i ekanini aytadilar; *tilakka* so'zi so'z tarkibiga ko'ra tahlil qilinadi va *tilak* – o'zak, *-ka* qo'shimcha ekani aniqlanadi; so'ng uni tovush-harf jihatidan tahlil qilinib, o'zakning oxiri *-k* undoshi bilan tugagani, qo'shimcha ham *k* undoshi bilan boshlanishi aniqlanadi. Suhbat usuli bilan xulosa chiqariladi: jo'nalish kelishigi qo'shimchasi oxiri *k* undoshi bilan tugagan otlarga *-ka* shaklida qo'shiladi. "*Baliq qarmoqqa ilindi*" gapidagi *qarmoqqa* so'zi ustida ham yuqoridagi kabi ishlanadi. Xulosani o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning o'zlari chiqaradilar: oxiri *q* undoshi bilan tugagan otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi *-qa* shaklida qo'shiladi.

O'quvchilar o'rin-payt kelishigining xususiyatlari bilan tanishtirilgach, kelishik qo'shimchasi *-da* ning *-ta* bo'lib eshitilsa ham *-da* shaklida yozilishi tushuntiriladi. Ba'zi o'quvchilar o'rin-payt kelishigi o'rniga jo'nalish kelishigi qo'shimchasini ishlatib, xatoga yo'l qo'yadilar. Bunday xatoning oldini olish uchun o'quvchilar bilan fe'ldan jo'nalish va o'rin-payt kelishigida qo'llangan otga

so'roq berib, so'z birikmasini topishni ko'proq mashq qilish va kelishiklarning so'rog'i va ma'nosiga qarab farqlashga o'rgatiladi. Masalan, *bordi* (qaerga?) – maktabga, *bo'ldi* (qaerda?) – maktabda; *oldim* (kimga?) – ukamga, *ko'rdim* (kimda?) – ukamda.

O'quvchilar chiqish kelishigining xususiyatlari bilan ham reja asosida tanishtirilib, ularga kelishik qo'shimchasining yozilishi tushuntiriladi.

Kelishiklar haqidagi malakani shakllantirish ustida ishlashning samaraliligini ta'minlaydigan shartlar, birinchidan, maqsadga muvofiq mashq, tanlash, mashq materialini asta murakkablashtirib borish bilan o'quvchilarning mustaqilligini oshirish, ikkinchidan, imloni grammatik bilimni takomillashtirib borish va o'quvchilarning nutqini o'stirish bilan bog'lab o'rgatishdir.

SHunday qilib, boshlang'ich sinflarda ot yaxlit holda o'rganiladi va uni o'rganish o'quvchilar shu so'z turkumining belgilarini, vazifasini o'zlashtirishiga, shuningdek, ularda kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratiladi.

OT SO'Z TURKUMINI O'RGANISH DARSLARI

O'qituvchi dastlab talabalarga ot so'z turkumini o'rganishdagi izchillik haqida ma'lumot beradi. I sinfda shaxs va narsani bildirgan so'zlar mavzusi bilan o'quvchlarni tanishtiradi. Shaxs va narsani bildirgan so'zlar kim? yoki nima? so'rog'iga javob bo'lishi so'roqlar yordamida aniqlanadi. O'qituvchilar nutqini shaxs va narsani bildirgan so'zlar bilan boyitish aytib o'tiladi. Darsning turi yangi bilim beruvchi tipida bo'ladi. Darsning jihozi gullar, daraxtlar, turli kasb egalari tasvirlangan rasmlar bo'lishi mumkinligi haqida talabalarga tushuncha beriladi. Dars davomida saylanma diktant o'tkazish mumkin. Bundan o'quvchilarga so'zlar ichidan o'quv qurollari nomi yozish, boshqa so'zlarni tashlab ketish tushuntiriladi. Uy, kitob, olma, daftar, chizg'ich, qalam, darslik bilan ishlash orqali o'quvchilar tushunchasi mustahkamlanadi.

**Mavzu: Otlarning egalik qo'shimchalar
bilan ifodalanishi**

Ta'limiy: otlarning egalik qo'shimchalar bilan ifodalanishini bolalarga o'rgatish, og'zaki va yozma nutq malakalarini oshirish.

Tarbiyaviy maqsad: milliy urf-odatlarimizga muhabbat uyg'otish, o'zaro hurmat, mehr-oqibatli qilib tarbiyalash.

Rivojlantiruvchi maqsad: dunyoqarashni keng mustaqil fikr va mukammal insoniy fazilatlarga ega shaxslarni shakllantirish.

Dars usullari: "Mehmon-mehmon" o'yini, "Aqliy hujum", kichik guruhlarda musobaqa, klaster.

Darsning jihozi: ko'rgazmali qurolar, ertak qahramonlari maketlari, tarqatmalar, test topshiriqlari, magnitafon, videomagnitfon, televizor.

Darsning tashkiliy qismidan so'ng sinf o'quvchilari stol ustida teskari qilib qo'yilgan kartochkalardan oladilar va undagi yozuvlarga qarab guruhlariga bo'linadilar.

1-guruh-**"Undoshlar"**.

2-guruh-**"Bo'g'in"**.

3-guruh-**"Nutq"**.

4-guruh-**"Unlilar"**.

Guruhlar o'zlariga sardor tayinlaydilar.

O'qituvchi o'quvchilarga "Aqliy hujum" qiladi.

-Aziz bolajonlar! O'zbek xalqi haqida gap ketganda dastlab qaysi xislatlari aytiladi?

O'quvchilar:

- Shirin so'zligi
- mehnatsevarligi
- mehmondo'stligi

O'qituvchi: - To'g'ri aytdingaz, o'zbek xalqi bolajon, shirinso'z, mehnatsevar, bag'ri keng va mehmondo'stdir (magnitafon tasmasidan she'r yagraydi).

Mehmon desa oydek to'lib,

Kundek to'lgan o'zbekmiz.

Bir mayizni qirqqa bo'lib,

Ko'ngli to'lgan o'zbekimiz.

-Xalqimizning mehmondo'stligi turli xalqlar tillarida doston. Biz shunday oliyjanob valq farzandi ekanligimizdan faxrlanamiz. Kelig, ushbu g'ururni tuygan holda bugungi ona tili darsimizda "Mehmon-mehmon" usulida foydalanib, sabog'imizni uyushtirsak...

Bugugi darsimizda o'rmondan ertak qahramonlari: tipratikon, quyoncha, ayiqpolvon va olmaxonlar tashrif buyurganlar. Kelgan mehmonlarni yaxshi kutib olishimiz, ularning bergan topshiriqlarini to'g'ri va tez bajarib xushnud etishimiz kerak. Buning uchun darsimizning "Oltin qoidalar"ini ishlab chiqaylik.

- Intizomli bo'lish;
- Izlanuvchan va tashabbuskor bo'lish;
- Vaqtdan unumli foydalanish;
- O'zaro hurmat, o'zgalar fikrini qadrlash;
- Faol ishtirok etish.

Ushbu qoidalariga rioya qilgan holda maqsadimiz sari intilaylik. Mehmonlarimiz har bir berilgan to'g'ri javoblar uchun o'z rag'batlarini berib boradilar.

1-mehmonimiz qaysi jonivor ekan?

Bolalar: - tipratikon.

O'qituvchi: - Tipratikon ko'p "Qo'ziqorinlar" ortiga savollar yozib kelibdi. Bu savollarga javob bersak,"Qo'ziqorinlar"idan berar ekan.

Qo'ziqorin tasviri tushirilgan kartochka ortida savollar bo'lib, guruhlar navbat bilan savollarga javob beradilar.

O'qituvchi: - Agar qalbimizda, yuragimizda ilm-ma'rifat joy egallasa, bilimni puxta o'rgansak, buyuk ajdodlarimiz ruhi ham jo bo'lar ekan. Qani, bilimlarimizni sinab ko'raylik-chi...

2- mehmonimiz qaysi jonivor ekan?

Bolalar: - Quyoncha-u o'rmonda va uylarda yashaydi. Chaqqon, hurkak, quloqlari uzun bo'ladi. Sabzini juda yaxshi ko'radi.

O'qituvchi: - Quyonchamiz"Sabzicha"larga savol tozib, savatchasiga solib kelibdi. Topshiriqlarni bajarib,"Sabzicha"lar to'playlik.

1- Sabzi: "Bu nima?" o'ynini o'ynang.

Har bir guruhga "sabzi"lar tarqatiladi(O'tilgan mavzular mustahkamlanadi).

2- Sabzi: Narsa va shaxsning harakatini bildiradi, "Nima qildi?", "Nima qilyapti?", "Nima qilmoqchi?" kabi so'roqlarga javob: Bu nima?

3- Sabzi: Narsa va shaxsning son-sanog'ini bildiradi, qancha? Nechta? Nechanchi? Kabi so'roqlarga javob beradi. Bu nima?

4- Sabzi: Narsa va shaxsning belgisini bildiradi, Qanday? Qanaqa? So'roqlariga javob beradi. Bu nima?

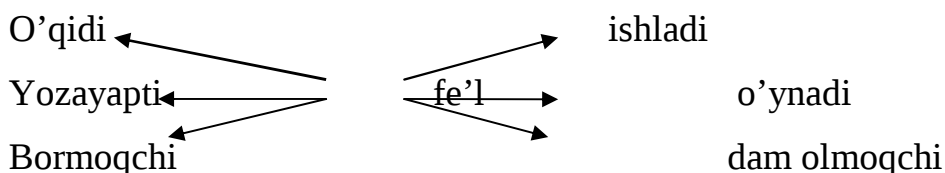
5- Sabzi: Narsa va shaxsning nomini bildiradi. Kim? Nima? So'roqlariga javob beradi. Bu nima?

Guruhlar savollarga navbat bilan javob beradi.

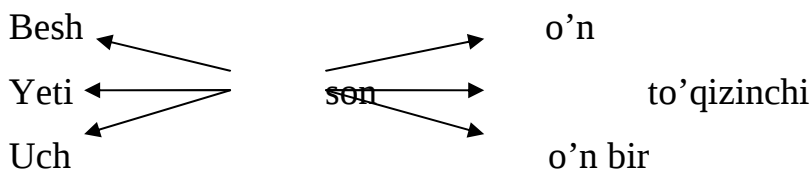
1. Bu – fe'l so'z turkumi;
2. Bu – son so'z turkumi;
3. Bu – sifat so'z turkumi;
4. Bu – ot so'z turkumi.

Har bir guruh o'zlari topgan so'z turkumlariga oid so'zlardan bir nechtasini qog'ozga yozadilar. Klaster usuli.

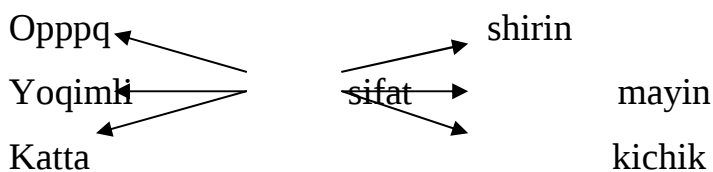
Masalan: "Tovushlar" guruhi

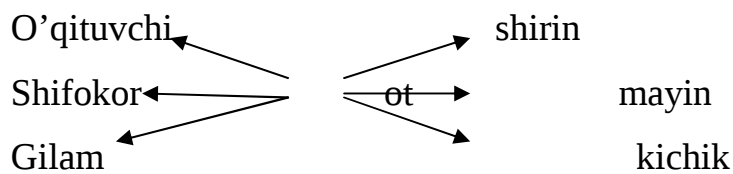
2. "Bo'g'in" guruhi

3. "Alifbo" guruhi

3. "Nutq" guruhi

“Bu nima?, Bu nima?” o’yini yakulanib, guruhlar “sabzicha”lar bilan rag’batlantiriladi.

O’qituvchi; - Bolalar tipratikan va quyonchaning topshiriqlarini bajardik.

Mehmonimiz hursand bo’lishdi. Keling, 3- mehmonimiz

“ayiqpolvon”ningtopshiriqlarini bajarishga kirishaylik. Ayiqpolvon nimani yaxshi ko’radi?

- Asalni
- Asalni yana qanday jonzotlar yaxshi ko’radi? Asal qanday toplanadi?
- Asalarilar, chunki o’zlari mehnat qilib to’playdilar.

Ayiqpolvonning asalidan “aricha”lar “uchib chiqib” bizga topshiriq bermoqda.

- 1- Asalari har bir guruhda o’qituvchi istagan narsani olib, so’rashi lozimligini aytadi. (O’qituvchi guruhlar bir donadan ruchka, qalam, chizg’ich va kitob oladi va narsalarniko’rsatib,”Bu nima?” deb so’raydi.)

- Ruchka – chizg’ich
- Qalam – kitob

O’qtuvchi: - Keling, bolalar bu narsalarning egasini aniqlaylik-chi. Bu narsalarning egasi kim? (Har bir guruhdan bolalar javob beradilar.)

- Bu mening ruchkam
- Mening qalamim
- Mening chizg’ichim
- Mening kitobim

O’qituvchi: Narsalarning kimga tgishli ekanini bilib oldik. Narsalarning egasini topishga qanday erishdik?

- So’zlarga qo’shimcha qo’shish orqali.
- Qanday qo’shimchalar qo’shish orqali?

Bolalar har xil javob beradilar. Ushbu muammo orqali bolalar yangi mavzuga tayyorgarlik ko'radilar va mavzu e'lon qililadi.

-Aziz bolajonlar! Bugun biz siz bilan "otlarning egalik qo'shimchalar bilan qo'lanishi" degan mavzuda suhbatlashamiz.

(Ko'rgazmali qurol ko'rsatiladi)

- Bolalar o'tgan darsimizda narsa va shaxsning nomini bildirgan so'zlar ot deyilishini, uning qanday so'roqlarga javob bo'lishini bilib oldik. Endi esa kundalik hayotimizda qo'laniladigan so'zlarimizda otlarning egalik qo'shimchalari bilan ifodalanishini o'rganamiz.

"Aqliy hujum": - Eslang, so'zlar qanday qo'shimchalardan tashkil topgan b'ladi?

- So'z yasovchi qo'shmchalar, so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar va egalik qo'shimchalardan.

2 – asalari: - plakatga qarang ovoz chiqarib o'qing! (O'qituvchi yangi mavzu boyicha tushuncha beradi).

- M, - mi, - ng, - ing, - si, - I, - miz, - imiz, - ngiz, - ingiz, - lar egalik qo'shimchalaridir. Egalik qo'shimchalari shaxs va narsa-buyumlarning qaysi shaxsga qarashlilikini bildiradi.

3 - asalari: - 156-mashiqnibajaring.

Bolalar mashq shartini o'qib, topshiriqni bajardilar.

- Kitobim - kitob o'zak, - imiz egalik qo'shimchasi, ko'plikda.

Shu tariqa guruhlar har bir so'zni o'qib, o'zagini aniqlaydilar.

4 - asalari: - So'zlarni yozing, o'zak va qo'shimchalarni belgilang.

Namuma: Kitobim.

5 - asalari: - Kitobim so'zidagi – im qo'shimchasi qaysi shaxsga tegishligini bildiriyapti? –ing, - I qo'shimchalari-chi?

Guruhlar javob berib, rag'bat uchun "aricha"lar oladilar.

6 - asalari; Ko'rgazmaga qarang. (O'qituvchi tushuntiradi)

Tilda 3 ta shaxs bor.

I. Shaxs – so'zlovchi

II. Shaxs – tinglovchi

III. Shaxs – o'zga

Birlik

Ko'plik

I. Shaxs -m, -im,

- imiz

II. Shaxs -ng, -ing,

- ngiz, -ingiz

III. Shaxs -si,

-(lar)i

“Test yong'oqchasi”

Aqling so'zidagi egalik qo'shimchasi nechanchi shaxsga qarashli?

a) 1 shaxs

b) 2 shaxs

c) 3 shaxs

Shu kabi test savvollari boshqa guruhlarga ham berladi.

3-yong'oq: - “Uyga vazifa” deb yozilgan plakatdagi konvertni qarang.

Konvertdan topshriq chiqadi.

a) Uyda 161- mashqni bajaring.

b) Mashq shartiga ko'ra bajarilgach, mashqdagi gaplar mazmuniga mos bitta ixtiyoriy rasm chizib keeling.

O'qituvchi: - Mana, mehmonlar bergan topshriqlarni juda yaxshi bajardingiz. O'ylaymanki, darsimiz tashrif buyurgan barcha mehmonlar – tipratikon, quyoncha, ayiqpolvon, olmaxon hammangizga xursand bo'ldi. Demak, “mehmon – mehmon” darsimizda mehmonlarni xursand etib, o'z oldiga qanday maqsad qo'ymasin, birga o'qish, o'mganish orqali erishadi.

Dars yakunida har bir o'quvchi olgan rag'batlari bo'yicha baholanadi.

“Kichik hakamlar” va “Sinfning g'olib guruhi” e'lon qilinadi. G'olib guruhi boshqa Guruhlar qarsaklar bilan olqishlaydilar. Dars yakunlanadi.

Xulosa

U'zbekiston Respublikasining «Ta'lim tu'g'risida»gi hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi tu'g'risida»gi Qonunlarida shuningdek, Prezidentimizning «Ta'lim – tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish tu'g'risida» gi bir qator farmonlarida ta'lim tizimida u'quvchilarni erkin fikrlay olishga u'rgatish vazifalari qu'yiladi.

Bir qator farmonlar, shuningdek "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" talablarini bajarish maqsadida, zamon talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlash uchun avvaldom bor ta'lim mazmuni va ta'lim berish usulini u'zgartirish, yangiliklar kiritish davr taqaozasidir.

O'quvchilar bilimining mavjud holatini kuzatish va qiyoslash shunday xulosaga olib keldiki, ona tilini u'qitishning mazmunan va mohiyatan u'zgartirish, boshlang'ich sinfda u'quvchiga nimani u'qitish? Va qanday o'qitish lozim? Degan har bir savorga tajribali va izlanuvchan o'qituvchilar javob topib borsalargina dars samaradorligi ta'minlangan hamda ko'zlangan maqsadga erishilgan bu'lardi.

Ona tilidan ta'lim berishda o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabatlar tu'g'ri yulga qu'yilsa, ya'ni u'quvchi ta'lim jarayonining faol ishlovchisiga aylantirilsa, u'qituvchi esa bu jarayonning boshqaruvchisiga ayldantirib borilsa ona tili ta'limining samaradorligini ta'minlangan bu'lardi.

Ona tili ta'limi umumiy ta'limning ajralmas bir tarkibiy kismi sifatida ukuvchilarda ijodiylik, mustakil fikrlash, fikr maxsulini nutk sharoitiga mos ravishda ogzaki va yozma shakllarda tugri ravon ifodalash kunikma va malakalarini shakllantirish xamda rivojlantirishni uz oldiga maksad kilib ku'yadi. Ana shu talab va extiyojlar bajarish uchun ona tili ta'limini yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etilsa, ya'ni ona tili ta'limi maqsadiga muvofiq keladigan mazmun va usuli ishlab chiqilsa va amaliyotga tadbiiq etilsa ta'lim sifati oshishiga ijobiiy ta'sir ku'rsatishi ayni haqiqatdir.

So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniiq

tushunishiga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar (terminlar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarni shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ot yaxlit holda o'rganiladi va uni o'rganish o'quvchilar shu so'z turkumining belgilarini, vazifasini o'zlashtirishiga, shuningdek, ularda kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol-avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. (Prezident I.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi II sessiyasida so'zlagan nutqi, 1997 y 29 avgust) T, 1998 y, 63-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy ta'limini tashkil etish to'g'risida"gi 203-qarori, "Ma'rifat" ro'znomasi, 1998, 13 may
3. Ta'lim taraqqiyoti.Umumiy o'rta ta'lim.Davlat ta'lim standarti.Sharq.1999 yil.
4. Yangi tahrirdagi Davlat ta'lim standarti. Toshkent.2005 yil.
5. Ona tili ta'limi muammolari. Jurnal. Til va adabiyot ta'limi. 1992 yil.
6. Roziqov o. O'zbek tilidan dars tiplari. T., "O'qituvchi", 1975 y.
7. Sayfullaeva R. Ta'lim jarayonida matn ustida ishlash omillari. To'plam. "O'zbek tili" IV doimiy anjumani materiallari T., 1997 yil.
8. Umumiy o'rta ta'limning DTS. O'Z.RES.Xalq ta'limi vazirligining axborotnomasi, 1-maxsus son. «Sharq», 1999.
9. Umumiy o'rta ta'limning ona tili dasturi. Mualliflar: H.G'.Ne'matov, A.Q.G'ulomov, N.M.Mahmudov, M.Abduraimov. DTS.1-maxsus son. 1999.53-104-b.
10. G'ulomova X. va boshqalar.V-sinfda ona tili darslari. Toshkent."O'qituvchi"2003 yil.
11. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent. "Nashr" 2009 yil.
12. www.ziyonet.uz

